

HEGYI PÁL

Az olvasás rettenete

„Nem kell félnetek: jó lesz.”

János, esztergomi érsek

Az olvasó, aki joggal vár magyarázatot a címben rejlő fenyegetésre, még inkább feljogosítva érezheti magát, hogy visszautasítsa az egykori egyházi főméltóság szavaiban rejlő biztatást – végül is ne nyugtatgassa őt itt senki, mikor még csak meg sincs ijedve. S jól teszi, ha így érez: végtére is számtalan szebbnél szebb bizonyítékát találhatjuk annak, hogy az olvasó teljességgel ura helyzetének. Elég, ha levelező partnert keresve felütjük valamely idevágó profilú magazin *penfriend* rovatát, s már ilyen felületes tájékozódás után is azt kell tapasztalnunk, hogy embertársainkra a zenehallgatást és a filmnézést megelőzve az olvasás szeretete a legjellemzőbb. Néhány egyedi, illetve műfaji kivételtől eltekintve tehát olvasni leginkább szeretünk, nem pedig félnünk. Ahogy az életszeretettel szemben nem találjuk párját, az életfélelmet, úgy láthatóan az olvasás rettenetét sem kereshetjük az olvasás aktusán kívül, mert aki fél olvasni, az nyilvánvalóan nem is teszi. Magától adódó közhely, hogy vonzódás és taszítás az olvasásban kibomló szerelem kettős száron csüngő gyümölcse: mindez azonban éppen hogy elmentmondani látszik annak a szándékunknak, hogy e két viszonyrendszer közül bármelyiknek is – hát még éppen a kevésbé szimpatikus *rettenetnek* – különös fontosságot tulajdonítsunk. A fülön függő cseresznyepár egyike feketéllőn hívogat, édes zamatával egyre csak csábít, ám azonos törőől fakadt társa már undok és kukacos – hulljon hát a férgese. De vajon ki tudná megmondani, hogy hol áll meg?

Bevallhatjuk, nem is titkolt szándékunk annak bizonygatása, hogy az olvasás szeretetét fortélyos félelem igazgatja, hogy elválaszthatatlan a jelenlét, a Másik és az élvezet elvesztésétől való félelemtől, így a kedves gyümölcs-hasonlatot elkerülhetetlenül le kell váltania valamilyen illő tiszteletet parancsoló és szikár parabolának.

A nyelvnek – legalább is egy időre – azért is szigorodnia kell, mert félő, hogy az eddig leírt és eztán leírandó mondatok feltételezte metapozíció erősen kérdéses, hogy minden pontján az, s ha valaki megpróbálná a kérdőjelként kigyózó sarkánynyakról levágni a fejet, rögtön kettő tekeredne elő a vágás helyéről. Ijesztőnek tűnik, hogy

a rettenet nem tettetett: az irodalom riadalom attól, hogy van még valaki a szobában. Az összekuszálódott kérdések labirintusában mégis ellenállhatatlanul von bűvkörébe a kommunikáció szikrázó extázisa. S bár ezen írás vállalkozása, az olvasói bevonódásra való rákérdezés alapvetően narratológiai természetűnek tetszik (és ezenkívül még szemiotikainak, pszichoanalitikusnak, nyelvfilozófiaiak, befogadáselméletinek...), e kérdések légiója ezúttal egy szubjektumelmélettel foglalkozó írásban, Slavoj Žižek *A Valóság melyik szubjektuma?* című tanulmányában² eredt a nyomomba. A teorémák gölemitől körülvéve, Žižek szövegét réműlettől nyirkos kezemben szorongatva sem válalkozhatom többre egyetlen fogalom, a *paranoia* körüljárásánál. Ennek következőkben vázolandó elgondolása egyszerű kísérlet a mind neurózisként, mind az Ihab Hassan-i értelemben használt tudatállapot újabb bevezetésére.³ Írásom két része a mottó kettősponttal határolt tagmondatai szerint tagolódik: az első pontban a Lacant elemző Žižekhez igyekszem kommentárokat fűzni, hogy aztán kettős fedezékből szólhassak a másodikban.

I.

A paranoiás, akit rögeszméi bárhol megtámadhatnak, jobban teszi (sőt, ennél jobb dolga aligha is van), ha legalább számon tartja a reá leselkedő veszélyeket. A szorongás, hogy bármily messze kóboroljak is, mindenütt ugyanaz fogad, listát íratott velem, hogy amikor arról olvasok, hogy valaki olvas, mi az, ami bármiről bármikor beugrik. Tehát: *temporalitás/atemporalitás; paradoxitás; a kettős negáció/az ellentétes értelmű összetett mondatok szemantikai összekuszálása; véletlen/vakfolt, reflektálatlanság/önreflexió; metasztint/sztintváltás; a fenséges; a bevonódás/bevonás aktusa; hatalom/alávetettség; jelentés/jelölés; illúzió/valóság; az önmagát vagy önmagánál nagyobbat inkorporáló rendszer; tudat/öntudat, valami mint valami/valami mint olyan...* Am ez az enyhet ígérő fogalmiság semmire sem lehet biztosíték, a következő bekezdésekben a felsoroltak valamennyien ott zsiszsegnek majd, csak hogy nyugtalanító jelenlétükkel borzolják a kedélyeket.

Hogy a félelem tárgya oka-e vagy terméke a félelemnek, az persze attól is függ, hogy a félelem tárgya maga is paranoid-e, vagy kizárólag az alany az. Ha az olvasó paranoiás, akkor ez az utóbbi kérdés maga a válasz: a semmi körüli mozgás.

Žižek tanulmánya arra vállalkozik, hogy rehabilitálja a félreértelmezett Lacant a posztstrukturalizmus vádjai alól. A lacani elméletben a *nincs metanyelv*-jelmondata nem pusztán a valamiről való beszéd emancipálása valami beszédéhez, elbeszélődéséhez képest, hanem a bármily kijelentésben mindig jelenlévő távolság posztulálása. Éppen ezen a ponton látszik a legvédtelenebbnek a posztstrukturalista poeticismus mint szándék, hiszen a feltételezett pontos jelentés szándékolt szubverziója csak egy leírható teoretikus álláspontból, metapozícióból válik elképzelhetővé. Radikálisabb megoldást ajánl egy Lacantól idézett mondat performanciája: „De ez pontosan az, amit mondani akarok és amit mondok is – mivel, amit mondani akarok, az az, amit mondok.” Ehhez mindössze annyit fűz Žižek, hogy az ilyen kijelentések akadályozzák meg a metanyelvi pozíció elfoglalását. Hogy ezt mindketten pontosan miként érthették, talán rekonstruálható abból, ami ténylegesen elhangzott. Ha kísérletképpen úgy fejezzük be az idézetet, hogy „(...) mivel amit mondok, az az, amit mondani akarok”, a mondat megőrizni látszik azonosságát. A szemantikai struktúrájának a beavatkozással szembeni ezen ellenállása legalábbis árulkodó lehet. Hisz ahogyan az is elképzelhetetlen,

hogy bárki képes legyen valódi szabad asszociációra, úgy az sem gondolható el, hogy valaki képes volna magát megóvni tőle. A szabadság, akárcsak a gonoszság vagy az eredendő szégyenérzet, atemporális kategóriák, csak apriori választásként gondolhatók el. Ezért állítható, hogy a köznapi nyelv egyben önmaga tiszta metanyelve. Bármely kijelentés önmagától való távolsága mindig jelenlévő, időbeliségében meghatározott távolság, ehhez képest lehetetlen bármely metapozíció elfoglalása, hiszen az már egy másik kijelentés lenne, melynek úgyszintén megvolna a távolsága saját magától.

Žižek kommentárjában tehát Lacan nem az üldöző és üldözött metapozíciótapadás felől radikalizálja a megszólalás ontológiáját, hanem a bármely beszédaktus *itt és most*-jában lelepleződő távolság kiterjesztésével. A nyelv mondódása sohasem lehet identikus, vagyis visszatérve a Lacan-idézethez: a szubjektum, melyet a nyelv beszél, azt akarja mondani, hogy mást mond. Žižek egyetlen mondatba sűríti ennek a hatásnak a jellemzését: „önmagára utaló mozgása során a jelölő nem zárt kört, hanem egy bizonyos űr körüli ellipszist ír le.”⁶ Az elsőre metaforaburjánzás áldozatának látszó mondat úgy ér(t)hető el, ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy az ellipszis nemcsak hiányt, hanem azt az optimális geometriai formát is jelenti, amelynek két fókusza van. Vagyis a jelölő mozgása az önmaga különbségét hordozó kör alakzatát írja le.

A jelölő Lacannál nem egyszerűen a reprezentáció-idea anyagi reprezentációja, de a reprezentáció hiányát jelöli: az eredendően elveszett tárgy helyén keletkező űrt tölti ki. Lacannál a fallikus jelölőben önnön hiánya (a kasztráció) jut pozitív létre. Amennyiben ez a jelölő nem kapcsolódik az objektum hiányához, vagyis metapozícióba kerül, úgy mester-jelölővé, címmé, a reprezentált valóságon kívül eső valóság reprezentációjává válik. Vagyis megfelelő utat nyit, rendet vág a jelölők kuszaságában, másfelől azonban be is von, magába ránt, így a feltételezett rend feltalálása érdekében megtett út a puszta bevonódás aktusában nyeri el jelentőségét. A mester-jelölő logikája szerint működő viccek (például a Žižek idézte Lenin-vicc⁷) elvesztik hatásukat, ha a mester-jelölőt jelölőként olvassuk.⁸ A szöveget, azaz bármely szubjektum a Másik mozgásából, az áthaladás aktusából nyeri szorongató és ellenállhatatlanul vonzó hatalomvágyát, a vágy hatalmát: a potenciális potensséget. A szöveg összes metagesztusa így hívógesztussá lesz: a lacani vágy kitermeli tárgyokát, az okozatokként megjelenő, egy másik szintet előfeltevésként tételező metapozíció kikényszeríti az értelmezést. Ezzel szemben a befogadó metanyelvi távolsága meghiúsítja a bevonódást, az áthaladást⁹

A szimbolizációnak ellenálló, a helyére mindig visszatérő Valós Lacan kései értelmezésében egybeesik a trauma csak hatásaiban, strukturális torzulásokban megkonstruálódó kemény magjával. A *Valós mint kezdőpont* tehát a Képzetes szimbolizációját jelölő, nem bevéshető, hanem önmagát bevéső entitás, míg a *Valóst mint eredményt* az okozatokként megjelenő strukturális hatások megmagyarázására szolgáló erőfeszítések hozzák létre, mégpedig mindig utólagosan. A Valós tehát üres hely, mely ellenáll a szimbolikus bevésésnek. A szubjektum emblémája ehhez viszonyulva leginkább a joggal divatos hagyma lehetne, lévén a szubjektumot a szimbolizációs folyamatok létrehozásának ismétlődő kudarca strukturálja. Ahhoz, hogy a szubjektum a látszatot mint látszatot¹⁰ érzékelhesse, mozgásba kell lendülnie, át kell haladnia rajta (a dolgok mögé kandikálni), de ott nemcsak hogy önmagát mint a látszatot éltető egyetlen energiaforrást találja, hanem a semmit, ami ő maga. Lacan számunkra egyik legfontosabb állítása az, hogy a kérdésre a feleletet, a rejtélyre a megoldást, az okozatra az okot, a saját önazonosságának magvát kereső szubjektum az áthaladással mást nem, csak saját áthaladásának aktusát találja meg. A látszat ilyen fenomenológiája alapvetően paradoxikus és

önreflexív, hiszen a látszat „azzal téveszt meg, hogy megtévesztést színlel”.¹¹ Az illúzió pusztán létevel azt állítja, hogy van mit elrejtteni, ám azt eltávolítva csupán strukturális ürességet, derridai értelemben vett nyomot [trace] kapunk. A szubjektum félelme a kudarcától (ahogy a boldogság elszánt akarása ellehetetleníti annak elérését) valójában az igazságtól való rettegést fedi el, hisz az igazság pusztán hatásaiból visszamenőlegesen megkonstruálható üres hely. Žižek szerint ez a félelem és rettegés teszi kényszerneurotikussá a mindig a Valóssal oppozícióban elgondolt szubjektumot. E félelem és rettegés viszonya mintázza a jouissance iránti vágyban meghatározódó szubjektum két-féle neurozisének paradox kapcsolatát. A kényszeres neurotikus megrögzött kételye, mely az élvezet elviselhetetlen fokától tart, csupán egy elfedő stratégia része, mely lep-lezni hivatott a szubjektum hisztérikus neurotikus tudatformáját. Ez utóbbi az attól való szorongásnak struktúrája, hogy vágyának nem létezik valós tárgya. A szubjektum félelme és rettegése, akárcsak neuroziséi, paradox viszonyban állnak egymással: a kényszeres neurozisé egyfelől alfaja a hisztérikus neurozisének, másfelől válfaja is.¹² Vagyis a hisztérikus neurozisé mint nem (genus) két fajt rejt magában: a kényszeres neurozist és önmagát mint saját alfáját. A paradoxon itt sem megoldandó talány, hanem maga a talány valamint a talányra adott válasz együttesen. Ugyanez a helyzet Žižek példájában¹³ a társadalom organicista és individualista felfogása között feszülő oppozíció esetében. Bár egyaránt igazolhatónak vagy támadhatónak tűnik mindkét meghatározás, mégis kétségtelenül kizárják egymást. Žižek azt állítja, ez az első ismeretelméleti korlátnak tűnő önellentmondás maga a jelenkori társadalom lényegi antagonizmusa, s mint ilyen annak egyetlen lehetséges definíciója. A paradoxon a formalizáció holtpontján képes arra, hogy ha nem is magát a Valósságot, de a Valóság bevéssének lehetlenségét, annak hiányát lokalizálja. Ugyanígy a kettős tagadás sem állítja vissza a pozitív azonosságot, a negáció negációja azzal, hogy valamiféleképp megelőzi tárgyát, kívül kerül a pozitív-negatív dichotómián, visszamenőleg pedig megerősíti a tagadás afirmatív szerepét egy kétpólusú rendszer egyik előfeltételeként.

A hiány tulajdonságokkal és minőségekkel bíró üres helyei hitegetik a szubjektumot, bármerre közelítsen is. Ha a fikció *véletlenül* elfoglalja az igazság üres helyét, azt a szubjektum igazság-hatásként érzékeli. A szimbolikus struktúrának pedig tartalmaznia kell azt a saját lehetlenségét strukturáló egyet¹⁴, mely *esetlegességében* a strukturális szükségszerűség visszaállításának pozitív feltétele.¹⁵ Bármely Valóság objektum foglalja is el a Lacan által *das Ding*nek elnevezett szintet, létrejön a fenséges minősége, melyet valójában a távolság szervez, s melyet a hozzá közeledő menthetetlenül pusztulásra ítél.¹⁶

Žižek szövegének belső logikájából is következik, hogy a térbeli metaforák a bináris oppozíció másik tagját, az időbeliséget hivatottak elfedni. Az apriori döntések lehetőségében feltételezett atemporalitás a saját dichotómiáját megelőző paradoxonok sorába tartozik. Ez a paradoxon ontológiai állapot lehetővé teszi a nyelv tiszta referencialitását, megszünteti a hiányt, így a Valósságot, a szubjektumot és a mozgást is. Az időbeliség az, ami lehetővé tesz különbséget, távolságot, metapozíciót, ami okozatok formájában jelenik meg, s ami a félelemtől, rettegéstől, így hát vágytól eltöltött szubjektum áthaladásával létre hozza az ok visszamenőleges megkonstruálását. Az áthaladás: az értelmezés és olvasat révén, tehát a jelölő szubjektuma reprezentációjának eredményeképp létrejövő, mindig ismétlődő kudarc az, amely lehetővé teszi a szubjektum szerveződését. A jelölő szubjektuma pedig nem más, mint tulajdonságokkal, hatásokkal, okozatokkal felruházott, szubsztanciával nem rendelkező, tehát csak fenoménként érzékelhető és lokalizálható, de meg nem közelíthető üresség és hiány.

II.

Az olvasás alatt álló szöveget, akár csak a kommunikációs folyamat másik végén szereplő olvasót, szintén paranoidnak kell tekintenünk, amennyiben két szubjektum érintkezéseként gondoljuk el az olvasás folyamatát. Ha olyan szövegről van szó, amelyben textuálisan is kimutatható, hogy az a történet elmondódását tematizálja, ebben az esetben a paranoia a szöveg episztemológiai szintjén is meg kell jelenjen. Csak az történhet meg, aminek nem az elmondása történik. Nincs olyan archimedesi pont, amiből a kibeszélés lehetségessé válna, a bekötött metaszint megteremti saját narratív terét és idejét, történetté válik, tehát akcióvá. A véletlenszerűen megjelenő információ töredékekből az érzékelő tudat kényszeresen rejtélyt, vagyis történetet kovácsol, a történet pedig csak elmondásában/olvasódásában létezik. A szubjektum bevonódik, és egyben megteremti az akciót azzal, hogy részese lesz. Így, ha a történet elmondása maga is történetté válik¹⁷, a szöveg idejét a fentiek értelmében neurotikus temporalitásként jellemezhetjük. Roland Barthes narratológiai terminusaival élve a metaszint narratív egységei csak akkor válnak funkcióvá, katalizátorrá, magfunkcióvá, indexikus jellé, nem pedig a kommunikációt gátló narratív formává, ha a szöveg felgerjed, hatványozódik, labirintussá lesz. Megjelenik a *mise en abyme*-ba kódolt paradoxon, az önmagát leplező rejtély, a narratív csapda. Ezzel magyarázható a saját metaszintjét tematizáló szövegben fel-felbukkanó transzcendens jelölők zavarbaejtő jelenléte.¹⁸ Egy metapozícióját inkorporáló szöveg metafizikus jelölői nem mutatnak ki a szöveg testéből, hanem a valóság és fikció különbözőségének játékbahozásával saját maguk is a bevonó hatóerő részeivé válnak.¹⁹ E paranoid temporalitás alakzata az időhurok, s ebben két pont között oszcilláló tüköridőben uralkodik el az eldönthetetlen [undecidables] és a plurális [plural]: ugyanazokra a kérdésekre mindig ugyanazok a feleletek hangzanak el, vagy ami ugyanaz, a megszámlálhatatlan kérdésre érkező megszámlálhatatlan válasz tetszőleges sorrendben köthető össze. A beleértett olvasó szerepe és az olvasói funkció is paranoidként definiálódna ebben az esetben. A beleértett olvasó kijelölte (vagyis már eleve önkényes értelmezői helyzetből konstruálódó) olvasói pozíció a fokozatos felépülés látszata mögé rejti magát, miközben újra és újra szétzilálja a nyomában koslató olvasói elvárásokat, az azonosság fenntartására tett erőfeszítéseket, a mindannyiszor felépített történetvariációkat: egyetlen szóval az egységet.²⁰ Mikor becsapja a könyvet (vagy kötelességből saját magát), ennek a pozíciónak áll el len az az olvasó, aki nem szereti, ha becsapják, akit nem nyűgöz le és szív magába az örvény, akit feldühít a megoldatlan rejtvény, bosszant a paradoxon, aki fogódzókat keres, és nem vállalja az érintettség kockázatát. Félt, hogy rajtakapják.²¹ Az olvasás rettenete nem ilyesfajta (v)iszony, hanem az olvasás paranoid aktusának előfeltétele. A paranoid helyzetbe hozott olvasón a kommunikáció extázisa lesz úrrá. Minden provokálja: projektál és introjektál, a folyamatban beáll a szupravezetés hatása, minden összekapcsolódik mindennel, metonimikus hálók bomlanak valamennyi irányba: – egy oximoronnal –, kialakul az alacsony entrópiaszintű káosz.

Aggodalommal tölt el, hogy talán illő és üdvös volna a fentiekben vázolt elméleti apparátus valamiféle hozadékát is fölmutatni végezetül. De mert a metapozíció képtelensége mellett érvelni, majd azt ugyanazzal a lendülettel egyben el is foglalni komolytalan dolog lenne, ezért tág horizontot biztosító tabló megrajzolására semmiképpen sem vállalkozhatom, azonban adósa sem kívánok maradni senkinek – ez végül is politikai kérdés. Annak is eljött az ideje, hogy a nyelv szigora takarodót fújjon a finisben.

A kanonizált és sem nem túl nagy, sem nem túl komoly dolgok egyik gyűjteménye a magyar anekdotakincs²². Ebben szerepel a méltán elhíresült *A kétértelmű válasz* című rövid szöveg. Ekként kezdődik:

„Mikor Bánk bán és társai 1213-ben összeesküdtek Gertrudis királyné ellen, János esztergomi érsekhez fordultak tanácsért: megöljék-e a királynét vagy sem.” Eddig a pontig a formalista narratíva is megirigyelhetné a probléma modellálhatóságának mértékét. „Az érsek írásban felelt, és pedig így: »Reginam interficere nolite timere bonum est et si omnes consenserint ego solus non contradico.«” A hiányzó vesszők pótlásától függően a mondat kétféleképpen is érthető. Az értelmezések²⁴ az anekdotában ebben a sorrendben következnek:

I. A királynét meggyilkolni nem kell, félnetek jó lesz, ha mind beléegyeznek, én nem, ellenzem.

II. A királynét meggyilkolni nem kell félnetek, jó lesz ha mind beléegyeznek, én nem ellenzem.

Majd következik a konklúzió: „Az összeesküdtek így olvasták [mármint felbújtó levélként] az érsek választát, és Bánk bán megölte a királynét.”

Ha az Albericus barát krónikájából vett anekdota szöveghű közléséről van szó, akkor nem Tóth Bélát terheli a felelősség azért az alig leplezett retorikai szándékért, ami már az értelmezések sorrendjében megmutatja, a konklúzióban pedig látványosan leplezi magát. A szöveg esztétikai értékét így az egyébként megszívlelendő didaxis csorbítja: az ember azt lát, amit látni akar. Szóljon azonban itt egy szó a szabad akarattól nemes (eszményített névrokonával szemben elérhető, sőt megkerülhetetlen) szabadság²⁵ mellett, szóljon egy másik a szöveg esztétikumáért, valamint egy harmadik is a hősök jellemében megbúvó fenségesség érdekében. A szövegelemzésnek tétje van hát, s ez a tét nem is kicsi.

Az anekdota álságos retorikáját lehántva immár szemünket nyugodtan szegezhetjük az idézett mondatra. A narratív csapdát megásó eszközök itt tulajdonképpen kimerülnek a manipulált grammatikában, valamint a kétértelműséget biztosító szintaktika megteremtésében. Nem a szöveg pluralitása szűkül itt kétértelműséggé; a szöveg magát a kétértelműséget tematizálja. Tehát csak úgy képzelhető el, hogy Bánk bán és társai a saját szándékukat olvasták bele, ha a szöveg ontológiai státuszát figyelmen kívül hagyva kinyilatkoztatásként, Logoszként értették a sorokat, megrekedtek a szöveg csapdájának bejáratánál, a kommunikáció kudarcot vallott. Csak akkor fenntartható a konklúzió, ha Bánk bán és társai elbizakodottságukban és vakmerőségükben megfeledkeztek az olvasás rettenetétől. De hiába való is volna ilyesmit állítani olyan jellemekről, akik hagyományosan magukban hordozzák a fenségesség minőségét. Mind Katona József drámája, mind az anekdota az erősen kanonizált művek közé tartozik, már pedig ilyesfajta ellentmondást a kánon meg nem tűrhet, ez megint csak politikai kérdés.²⁶

Mi történhetett hát? Bánkéék biztonsággal érezték meg a vesszők hiányát, a szöveg rejtett jambikus emelkedettségét, és bátran szembesültek a következtetéssel, miszerint két értelmezés már elég ahhoz, hogy kívánatosnak látszó hierarchiájuk eldönthetlenné váljon még akkor is, ha történetesen kizárják egymást. A rehabilitált, tehát romlott szövegvariánsban ez szerepel: „A becsapós érsek írásban felelt, és pedig így”; de módosul a konklúzió is: „Az összeesküdtek bevonódtak az érsek válaszána olvasásába, megértették, hogy egyetért, de nem vállal felelősséget, mert ez végül is politikai

kérdés, és Bánk bán megölte a királynét, mert ez pedig pusztán hatalmi kérdés volt.”²⁷
Bizton állíthatjuk immár: összeesküvők e játék tájékán keresztül sétálhattak be a Bánk bán-dráma cselszövevényének kusza labirintusába.

JEGYZETEK

- 1 ...attól tartok a szöveg csélcsap cselcsápjai (ha elérik) magukkal rántják az olvasót, becsapják mögötte az ajtót; félelemmel, rettegéssel, örömmel és vágygal vegyes borzongással töltik el a gyanútlan-gyanús arra haladót. Aki titkok, rejtélyek leleplezésére tör, fölkészülhet a legiszonyosabbra: a kárhozatra, hogy félelmei okát keresve mindig ugyanazt találja. Az esetlegesen kiválasztott olvasmányokban csak megerősítésre lelnek abbéli félelmei, hogy vagy nincsenek működőképes előfeltevések, vagy mind az. Ami megvan (az első olvasat, az érzések, a személyesség), ezért az olvasóval kezdődik, ki bottal üti ezek nyomát, mert az éppen bevéselt utolsó ütés helye lesz az egyetlen nyom, amin elindulhat (az elsőből lesz). Ezért hát az olvasó saját félelmei okát kergetheti, ha megtette a kezdő menekülő lépéseket. A szövegben egy tettleges (testbe vágón tetten ért) szándékot leplezhet így le, de tettlegessége mértékének nagyobbodásával e szándék rettenete is nő, attól tartok...
- 2 Slavoj Žižek: *A Valós melyik szubjektuma?* In: *Testes könyv I.* Szeged, 1996. pp. 194–237, ford.: Csontos Szabolcs
- 3 Reményeink szerint a lacani szöveget (elsősorban a Harmadik Szemináriumot) értelmező Žižekhez írott megjegyzések létrehoznak egy olyan láncot, amelyben a főszövegek és a „lábjegyzetek” összekuszálódó viszonyai megóvják majd a paranoia terminusát központi, univerzális, valamint denotikus funkcióinak egyértelmű kifejtésétől.
- 4 És nem ismerek olyat, akit ne erre kényszerítene lélegzésének ritmusa.
- 5 p. 197
- 6 p. 200
- 7 p. 200
- 8 Ugyanígy egy adott nyelv szójátékára épülő vicc egy másik nyelven elmagyarázva azért válik tökéletesen humortalanná, mert éppen a benne rejlő metapozíció válik érzékelhetlenné. Ugyanez a helyzet a brechtj *dramatis personae* (az ön maga cselekedeteit metapozícióból elbeszélő jellem) esetében is. Žižek nem kommentálja (p. 198), ám az abszurd hatás épp abból fakad, hogy mivel nem lehetetleníti el az akciót, melyre vonatkozik, a metapozíció paradox módon nem konstruálja meg a távolságot saját magától, a belőle kiinduló akciók (itt beszédaktusok) eljátsszák, hogy élőszerűen a drámai cselekvésben jelenlévő távolságon.
- 9 A szirének dala elől menekülő Odüsszeusz csak metapozícióból képes *becsukni* fülét, s bár ezzel sikerül megváltoztatnia útirányát, azaz megakadályoznia az áthaladást, de rejtve marad előtte saját, az áthaladásban benne lévő lehetséges szubjektuma is; vagyis amikor nem halotta, a szirének *valóságosan* nem énekeltek.
- 10 Žižek Hegelt idézi: „Az érzékfeletti az érzéki és észrevett, úgy tétélezve, ahogyan valósággal van; az *érzékinek* és észrevettnek az *igazsága* pedig az, hogy *jelenség*. Az érzékfeletti tehát a *jelenség* mint *jelenség*.” Majd kommentálja: „A jelenség valami mögöttest implikál, amely rajta keresztül jelenik meg; elfedi és egyben sejteti is az igazságot; fátýolszerű létezése egyszerre takarja el és tárja fel a mögötte lévő lényegét. De mi rejtőzik a fenomenális látszat mögött? Pontosan az a tény, hogy nincs semmi, amit el kell rejteni. Az elrejtés aktuusa semmit nem rejt el – és ez van eltakarva.” (p. 232) *A látszat mint olyan* hatásának elérése szintugrást feltételez, a szubjektum tudatból öntudatba való áthaladását követeli meg, mely tehát szimbolizációs folyamat, azaz feltételezi a Másik létét, A szimbolikus rend mint ígéret azonban kudarcra ítélt, így egyben fenyegető kell hogy legyen, hiszen a *látszat mint olyan* (a platóni

idea) megtapasztalására törő szubjektum valójában egy másik transzcendens lényeket keres (tehát előfeltételezi, igazolni kívánja, hogy önmaga mint szubjektum rendelkezik egy központi, kemény maggal).

- 11 p. 235
- 12 p. 230
- 13 p. 217
- 14 Ez a fogalom ezenkívül még mint folt fordul elő ebben a szövegben, szinte azonos funkcióval mint a dekonstrukció által bevezetett *vakfolt*, illetve *nyelvi pillanat*, és nagyon hasonlóan a Freudnál szereplő *Unheimlich*-hez. Ez utóbbi Lacannál a Valóssal történő teljességgel esetleges és traumatikus találkozás jelölésére módosul, mely találkozásban mindannyiszor a szimbolikus rend szükségszerűsége születik meg újra.
- 15 Tehát Žižek ismét azt az alakzatot használja fel, hogy létező és nem létező az oppozíciók belüli előfeltételei egymásnak.
- 16 Egy sokat idézett példa: Antonioni *Nagyítás* című filmjében egy koncerten a hős kis híján verekedésbe bonyolódik, hogy a gitáros összetört hangszerének az akció révén immáron szakrálissá vált nyakát megszerezze; ám miután ez sikerül, az utcára érve elhajtja a már jelentőségét és funkcióját veszített tárgyat.
- 17 Ez történik a már emlegetett *dramatis personae* esetében is.
- 18 Paul Auster regényei valósággal hemzsegnek ezektől. Gyakran találkozhatunk olyan nagyotmondó címekkel mint az *Üvegváros* (angolul *City of Blass*, az ágostoni monumentális alkotás címe angolul *City of God*), a *Leviathan* vagy a *Vertigo*; szimbólumokkal (a metafizikusan agyonterhelt Hold, a véletlen egybeesésekben rejlő transzcendens aranytartalékok szimbolikus kiaknázása); illetve eseményekkel (a nyelvét, azonosságát elveszítő, majd megtaláló hős története).
- 19 A *New York triológiában*, mely a jelenlét, az Atya, a Logosz hiányának és feltalálásának bűvölete körül zajlik, a szerző, Paul Auster „szereplődése” épp ezt a hatásmechanizmust célozza.
- 20 A paranoiáról itt elmondottak meglehetősen hasonlóságot mutatnak a filmszemiotikában Jacques-Alain Miller által bevezetett és általánosan elterjedt *Suture* terminusával. Bár a copy right veszít éléből, ha figyelembe vesszük, hogy az ehhez hasonló fogalmakat valószínűleg gazdaságosabb volna terminológiaként értelmezni, hiszen az eldönthetlenségnek ugyanazon formáit mutatják.
- 21 Természetesen az érintettség kiküszöbölésére számos meglehetősen fejlett technika áll ma már rendelkezésre, melyek népszerűségének töretlenségét a hatalomgyakorlásban bevettnek számító struktúrák látszanak biztosítani.
- 22 *A magyar anekdotakincs*. Gyűjtötte és magyarázta Tóth Béla, Budapest, 1899.
- 23 pp. 31–32
- 24 A fordító kiléte nem világos, mindenesetre a központosítás nem a kiadás korának nyelv-helyességi állapotát tükrözi.
- 25 Megnyugtató, hogy ha már az ember csapdában van, teljesen mindegy, hogy előzőleg egy eszményben botlott meg, vagy csak a saját lábában (esetleg direktre ugrott).
- 26 Ha fenntartanánk ezt a szövegvariánst, az összeesküdtek helyzetében rejlő drámaiság a JFK-merénylet politikumára szűkülne le, így Katona József drámája és a Tóth Béla gyűjtötte szöveg nem válhatna egymás lábjegyzetévé.
- 27 („Az olvasás folyamatában tükröződő hatalmi struktúrák vizsgálata pedig a vállból kinövő újabb sárkányfej” – szólhat ez a szöveg.)